

[SZERELEM SZORGOS KISVASÚT]

szerelem szorgos kisvasút
reménytelen játékvonat
bekeríti a körbeút
a kattogásnyi bokrokat

mintha csak volna hazaút
tenyérszíri domb alá a völgybe
ahol fekete alagút
nyelné magába mindörökre

de újra csak röpi folyton
a senkiföldje tájakon
hogy új földekre folytatódjon
a mozdony húzta fájdalom

s nem érdeklő hogy mindig úgy
pont úgy kanyarodnak a sínek
hol nincsen más csak körbeút
sűrű terepasztal a szíved

tavak mozdulnak fák hegyek
tornyosulnak és múlnak el
mellette áll egy kisgyerek
és szótlánul figyel

Józsa Márta

AMÍG A NAGYMAMI MEGKERÜL (II)

Részletek

*Nézem azt a kislányt, ahogy hozzányúltak. Ahogyan **nyúltak hozzá férfiak.***

Nem volt tejföl valami miatt a sarki boltban, holott akkoriban még lehetett ilyesmit kapni, mindig egy lejre kellett tejfölt vennem, vittem egy csuprot, vagy inkább egy kis befőttésüveget, a borkánt – szóval vittem egy borkánt, és abba adták a tejfölt. Nagymami úgy mondta, hogy tejfel, de Anya szerint jobb tejfölt mondani, ha egyszer lehetséges, a magyarban úgyis sok az e. Mekegős nyelv, mint a kecske, használjuk ki az ő vagy ő adta lehetőségeket, ha mód volt rá nyelvileg, használtuk is. E tejföl-tejfel-ügy

amúgy is olyan volt – jut erről a mekegős állatról eszembe –, mint a kecskére bízott káposzta. Nem volt túl praktikus dolog a tejfölbeszerzés az én szempontomból, sőt egyenesen kínos volt: nem lehetett nyalakodni, a borkán falán igencsak meglátszott, ha ittam belőle egy picit, pedig milyen finom volt! Savanykás, nem úgy, mint ezek a Danone műanyag tejfölök, brrr. Próbáltam én otthon megmagyarázni, hogy csak azért van függőleges csík az üveg falán, mert úgy csorgatták bele a boltban az egy lejre-tejfölt, meg még próbálkoztam azzal a trükkel is, hogy körbelöttyintem az anyagot, hátha nem tűnik fel, hogy a maszatos üveg melyik oldalán ittam belőle, próbáltam megtörölni ivás után belülről a borkán falát – hiába. Mindig kiderült a turpisság, Martichen, a levesbe egy kis – értem: KIS, villant szigorúan nagymami szemüvege – kanál tejfel jár. A nagymami azért mond tejfelt, mert a Bánátban nőtt fel, és azért skót, mert svábok között, mondta sűgya Anya. Ilyen multikultiban nőttem én fel, skótok, svábok, borkánok meg a románok mellett. Annyi és oda jár, máshova nem jár tejföl. Oda viszont szigorúan jár, mit volt mit tenni, ha nincs a sarkon, akkor el kell menni a másik üzletbe, a lakótelepre, a blokkok közé. Nem is engedett el nagymami egyedül, mondta, hogy a blokkok között veszélyes. Vagy attól félt tán, hogy hazáig nem bírom ki, akkora önfegyelmet nem lehet éntőlem elvárni, hogy a hosszú úton el ne nyaljam az egészet, és ezért kísért el, nem tudom, nem tudom, miért volt ott a nagymami, aki aztán egy szóval sem kommentálta a történeteket. Nem mondta, hogy féltett. Jóllehet, ha féltett valaha, akkor éppen speciel lett volna oka is rá. Mástól, például az autóktól vagy ilyesmitől biztosan nem volt miért féltetnie, és igazság szerint attól sem, hogy megint nyalakodok. Egész nagy voltam már, abban az évben kaptam fapapucsot, és éppen azon ment a vita, hogy vegyenek-e nekem kétrészes fürdőruhát vagy csak jövőre. A mellbimbóm mindenesetre már jó duzzadt volt, és fáj is egy picit, arról nem is beszélve, hogy már tavaly is rémesen szégyelltem magam a strandon, holott, gondolom, akkor még tényleg csak én vettem észre, inkább éreztem, hogy mi történik. Még szerencse, hogy hosszú volt a hajam, egész nyáron azzal voltam elfoglalva, hogy a két fonott copfomat pontosan a mellbimbóm fölé lógassam, meg aztán igyekeztem minél kevesebbet napozni, ha kijöttem a vízből, fölvettem a majómat. Így meg az ujjatlan trikót vagy atlétát vagy mi a szöszt hívtuk. Még nem kell kétrészes fürdőruha – hazudtam az ez ügyben illetékes családi tanácsnak, holott megőrültem volna azért, hogy legyen, másrészt örült megkönnyebbülést is jelentett volna. Csakhogy képtelen voltam kimondani azt, hogy kell, azért kell, mert nő a mellem. Nagyon szégyelltem, hogy nő a mellem, az egész elviselhetetlen volt. Hogy nőök, hogy nő, hogy nő leszek, ez borzalmas. No de akkor, amikor tejfölrért mentünk a Györgyfalvi negyedbe, akkor nyilván volt rajtam ruha meg fapapucs is, arra viszont emlékszem, és akkor jött szembe egy nagyon román fiú. Olyan tizenöt biztos megvolt, alacsony, félelmetesen izmosnak tűnő, mokány fajta, rám nézett, és ő bezzeg azonnal tudta, hogy nekem már elkél a strandon a bikini. Kéjes arccal hatalmasat, fájót és elképesztően megalázót csípett a mellembe. Nem ilyen egyszerű: fogdosott. Akkor fogdosott meg először valaki, pontosan ilyen csúnyán, amilyen csúnya ez a szó. Egyszerre rúgtam tőkön a fapapuccsal és öntöttem a szemébe a tejfölt. Nagymami nem szólt egy szót sem, pedig úgy éreztem, készül megint valami példabeszéd arról, hogy a fiúktól nagyon, nagyon kell óvakodni. De nem, egy szó sem esett, soha, soha többé. A legrosszabb az volt, hogy ezt nagymami látta: hogy én egy női darab vagyok már, akinek kétrészes fürdőruhát kellene venni, és akit az utcán fényes nappal fogdosnak idegen férfiak. Gondolkodtam egy ideig azon, hogy bosszú-

ból nem eszem több tejfölt, de aztán kiderült, hogy ahhoz túlságosan szeretem. Mindig eszem tejfölt, persze kivétel aznap, akkor a levesbe már nem jutott. Ez legalább tiszta sor volt. Megfogdosott, lerúgtam, tejfől ki, nem jutott az ebédhez, kaptam biki-nit. Egyszer hasonló dolog történt velem a Dosztojevszkij utcában is. Érdekes, bár nem releváns, hogy éppen a Dosztojevszkij utcában.

Megtanultam, meg. Hogy milyen. Tejfől. A férfi érintése.

*

*Nézem azt a kislányt, volna neki. Volna valami biztosan. Legalább **folyószámla** jutna a **Három Nyusziban**.*

Nagyapám addig dohányzott, amíg el nem vitték az oroszok. Sőt, utána is dohányzott még, fújta a füstöt az oroszok kezében. Nagyapám előbb-utóbb, ahogyan az meg is volt jósolható, az oroszok kezébe került, pedig nem volt neki ott semmi dolga. Sem neki az oroszokkal, sem az oroszoknak övele, hogy találkoztak, az puszta akcidencia, a cigi miatt volt. Nagyapám egyszer véletlenül találkozott az oroszokkal, és történetesen belehalt, nem egyedül volt így ezzel, persze. Bele, holott a nagyapám előtte tudott élni, folyószámlája volt a Bécsi Lányok pincéjében, az egész háborút ott vészelte át. Átvészelte a háborút, folyószámlával, mint egy adósságot szoktak, aztán meghalt, ennyi telt tőle, ennyi volt a hitel. A folyószámla tényét olyan büszke nyomatékka emlegette apa (a szót, vagyis megmagyarázni már nem tudta, milyen érdekes is volt az a szó: folyó, számla) – aki hétevesen látta utoljára az apját –, mint a béke, jólét, család, konszolidált jövő egyetlen általa ismert jelképét. Nekem is folyószámlám volt a Három Nyusziban – mondta mindig (mind a háromszor), amikor elvitt engem a gyerekcukrászdába. Női szeszélyt nem volt szabad ennem, mert az közönséges, olyan bugyirózsaszín, azt mondták, biztos az is volt, de nagyon finom. Egyébként sem tudom, mi baj a bugyirózsaszínnel: bezzeg amikor dinamógyatát kellett húznom az oviban, akkor nem azzal vigasztaltak, hogy az olyan közönséges. Volna. Nem finomkodtak, mint a cukiban, azt mondták: szép rózsaszín. Legalább tették volna hozzá, hogy fogadd el, fiam, de nem. Csak nekem volt olyan az oviban, dinamóbugyim. Mások azt mondták rá: dinamógyatya. Az a combközépig érő, bélelt valami. Hetente egyszer vehettem tisztát, mindig meglátzott rajta a kaki. A kaki¹ nyoma, hiába igyekeztem.

*

*Nézem azt a kislányt, nem is kakis. Nem is piszkos, nem nagyon, nem jellemző módon, de valahogy mégis. Olyan ápolatlan, ahogyan azt mondják. Mire az óvodába ér, legalább fél copfja kibomlik, az óvó néni csóválja a fejét, három gyermekkel persze hogy nem bír szegény nagyanyjuk. Hócipőben jár és dinamóbugyiban, mindene olyan, hogy jól lássék rajta: nem az övé eredetileg, és ő tudja, eredetileg kié. Eredetmitosz. Nincsenek rajta gondosan ráadott holmik, se újak, se régiék, se tiszták, se **kicsikét már viseltesek**. Csak úgy van az a kislány, a nagy, kancsi szemével, amelyikkel folyton olvas, és néha beül a szék alá. Beül, nem mondja meg, miért szorítja a ki-*

¹ Vö.: (...) csak otthon rettentem halálra, amikor megláttam a bugyimban a csokibarna foltot, azt hittem, kaki, láttam később, hogy nem is az, nem jöttem rá, hogy mi, nem volt vérszíne, olyat vártam, mint a munkásosztály vére a pionírnyakkendőn, de ez nem olyan volt. In: *Ceaușescu jön*, 142. o.

csiszek lábát, és azon gondolkodik: hogy fogja ő ezt otthon bevallani. Nem verik otthon, nem. Csak csúnyán néznek rá, a sarokba állítják, és mindenfélét mondanak neki. Próbálkoznak azzal a mindenfélével az óvodában is először, aztán békén hagyják, olvas.

Emlékszem a kaki nyomára, hiába is tagadom. Hiába igyekeztem elkerülni, hozzá tartozik, a belső történelmemhez. Hozzám tartozik. Hozzám tartozik mi minden, mint a dinamóbugyimon az egyhetes kakifolt. Tetszik vagy nem, hozzám. Énhozzám, mint nagyapámhoz például a folyószámla, amely hozzá tartozott, az oroszokkal ellentétben, akikhez semmi köze sem volt, azután most már az a halott nagyapám mégiscsak az oroszokhoz tartozik. Nagyapám autonóm volt, nem érdekelte, hogy megszállták az oroszok. Nem őt, hanem az országot. Hidegen hagyta, és mégis elvitték.

Persze akármilyen autonóm volt ő, úgy hírlík, ő sem tehetett mindent mindenkor a kedvére. Például meg nem erősített forrásaim szerint kedvelt ünneplési formáihoz tartozott Vásárhelyen a Maros vendéglő parkettájának felgyújtatása, a tüze mellett való nagyvonalú melegedés – az egész város mulatós elitjének vendégül látása közepette –, az okozott kár és a teljes tatarozás nagyvonalú megfizetése mellett. Az összes pénzt mégsem mulathatta el kedvére, hiszen akkor nem ment volna feleségül hozzá nagymami. Gondolom én. Nagymami többnyire azt mondta, azért ment hozzá feleségül, mert éppen szomszédosak voltak a telkeik, és jó befektetés volt együtt adni el őket. Eszerint nagyapámnak maradhatott – minimum – egy telke a felgyújtott, majd kifizetett parketta után, de még az oroszok előtt. Persze nem tudhatom, hogy nagymami, akinek a szerelemről mindeddig (mindörökre) csak annyi mondanivalója volt, hogy Martichen, sohase légy szerelmes, ha jót akarsz (magadnak mármint), hogy ilyenkor kire is gondolt, kire gondolhatott. És kire nem mert. Amikor beszélt a szerelemről, amikor beszélt hozzám. Volt egy verzió Béláról, a snájdig katonatisztról, aki állítólag valami helyi földesúr fia volt a Bánátban, meg állítólag katonatiszt is volt, és a nagymami körülbelül ötezerszer mesélte el, szigorúan csak nekem, és szigorúan okulásul, hogy egyszer találkoztak Temesvárott, ahol a nagymami már nem a hajdani reménybeli szoprán (még Pestre is elvitte volna az az énektanár az Operába, aki hallotta egyszer énekelni őt az iskolában, ha az apja nem mond arra akkor radikális nemet), hanem a valós irodista volt a cipőgyárban. Nem fordult még elő, hogy valaha is az orgazmusról beszéltem volna nyilvánosan, de ha megtenném, azon a hangon mondanám, és éppen azon a hangfekvésen, ahogy nagymami mesélte azt a véletlen találkozást: És akkor megláttam az utcán, és akkor én öntudatlanul felkiáltottam: jé, a Béla! És ő megfordult, és azt mondta: jesszusom, Mariska! Nagymami erről beszélt, amikor szerelemről, és mindig hozzátette: Vigyázz, Martichen, nehogy szerelmes legyél.

*

*Nézem azt a kislányt, hol négyéves, hol nyolc, a szerelemről beszélnek hozzá. Valamiről, amit neki el kell majd kerülnie. Gondolkodik a kislány, gondolkodik, de nem éri fel ésszel, hogy miért **ne legyen szerelmes**. Azután tovább gondolkodik, és elkezdi normává tenni a dolgokat: ha véletlenül valakiről azt hallja, hogy szerelmes lett, sajnálkozva tekint azután rá. Sajnálkozva beszél róla – B. néni szerelmes lett, és férjhez ment, mondja koravén, sopánkodó arccal, és nagymamája elégedetten néz rá, a kislány okos is, tanulékony is.*

A nagyapámról annyit tudok, hogy nem volt belé szerelmes a nagymami, de ugye a telek, persze ettől még egész nyugodtan lehetett a nagyapám szerelmes, vagy a nagy-

mamiba, vagy másba, ezt már igazán senki sem tudja rekonstruálni. Az is lehet, hogy a nagymami is szerelmes volt, szerelmes, mint egy ágyú – vajon hogy lehet szerelmes az ágyú, nagyot lő ilyenkor, vagy csak nehéz odébb vinni, bár azt sem értem, hogy lehet a nagymami. Nagymami hogyan lehet szerelmes, mi az, hogy szerelmes a nagymami. Nekem mennyi van még addig, ameddig én nagymami leszek, olyan nem-szerelmes, vajon. Nem lehetett nagyapám valami nagyon komoly alak, azt mondják, nagyon mulató volt, de áldott jó volt a szíve. Akinek komoly nagyapja volt, de nem volt áldott jó szíve a nagyapjának, az nem én vagyok. Igaz, az sem én vagyok, akinek komoly nagyapja lett volna, és még jó szívvel is megáldva. A nagyapja. Az sem én vagyok. Vagy komoly vagyok, vagy áldott jó. Vagy áldott jó szívű. Komoly, de jószívű. Komolytalan, de. Komoly, és nem jószívű. Ki tudja. Azt tudom, hogy egyszer láttam egy emlékkönyvet, amelyből kiderül: nagyapám azok közé a kolozsvári jelességek közé tartozott, akik Horthy Miklós 1940-es erdélyi bevonulásakor elé gyalogoltak Bánffyhunyadig, hogy köszöntsék a felszabadító kormányzót. Mindig elmismásolta nagymami azt is, hogy nagyapámnak valójában volt-e valami iskolai végzettsége, és egyáltalán senki sem beszélt róla más kontextusban, mint úgy, hogy szegény Bandi. Szegény Bandi, amikor kiderült, hogy vége a háborúnak, feljött a Bécsi Lányokból, ahol az összes időt eltöltötte a cimborákkal borozgatva (az összes idő ez esetben a háború), és elindult, amúgy egy szál mellényben, keresni egy trafikot. Elfogyott, ott lent ugyanis elfogyott a cigi, és a nagyapám, ahogy ismerem – hogy is ismerném, nem is ismertem soha –, biztos mindenkinek vitt volna cigit, ha lett volna trafik, benne cigi, és ha élt volna épp még egy keveset, épp ismerhettem volna is, nyugodtan. Csakhogy más történt, néhányan éppen azzal a nikotinínséggel egy időben szöktek meg az orosz hadifogoly-kontingensből, a járőrök meglátták a nagyapámat, hopp, bele a sorba. Nem trafik, nem cigi, arccal a vasút felé. A testvérével, Lajos bácsival már csak a vonaton találkozott, együtt utaztak. Lajos bácsi persze gondoskodott róla (nagyapámról persze, a bátyjáról, aki nem komoly, de a szíve, az aranyból), mint mindig, de ezúttal hiába. Nem hiába, de eredménytelenül. Otthon, a fiókban talált bizonyítékok (a ruhásszekrény alsó fiókjában laktak a bizonyítékok) tanúsága szerint ügynök volt a nagyapám, no nem titkos ágens, Stirlitz, nem is James Bond, egészen egyszerűen cipőpasztaügynök. Az én nagyapám ügynök volt tehát, mint sokaknak, másoknak a nagyapja, de az enyém cipőpaszta. Ügynök. A padlás tele volt reklámdobozokkal, cipőpasztaaminták voltak benne, meg plakátok, úgy hangzott a szöveg, hogy „Három Igaz Szó: Góbé Paszta Jó!” Gyártja: Józsa Lajos üzeme, Kolozsvár. Nos, gondolom, öccsének, Lajos bácsinak ezekkel a bársonybélésű cipőpasztaadozókkal házalt a nagyapám, az ügynök, aki egyébként makulátlan árja volt, csakúgy, mint a nagymamám. Ezt onnan tudom, hogy tele voltunk igazoló papírokkal, azt őriztük a fiókban, hetedéziglen keresztény volt mindenkinek az iratok tanúsága szerint, arra is emlékszem, hogy az egyik ősmamát úgy hívták, hogy Ördög (vagy Ördögh) Apollónia. Milyen vicces, Martichen, kuncogott a nagymami, hogy egyszerre ördög is, meg isten is. Milyen isten? Hát Apolló, ezt sem érted. Máskülönben nagyon ritkán kuncogott, nem volt az a kuncogós fajta nagymami, néha pedig nem értettem, hogy most mégis min kuncog. Olyankor kuncogott például, amikor a Színházi Lapokban Páger Antal fényképét látta. Mire akkora lettem, hogy kérdezni is tudtam, nagymami már nem tudott válaszolni, így nem tudtam meg azt sem, amiről a család sejtésem szerint mindig is mélyen hallgatott: azért vagyunk mi ilyen rettenetesen makulátlan hetedéziglen árják, mert erre lehetett szükség ahhoz,

hogy kolozsvári zsidók éppen a Góbé Paszta gyárba fektessék a tőkéjüket. Vagyis inkább mentsék. Vagyis, még inkább, próbálják menteni. Jó, Lajos bácsi végzett ugyan valami vegyésztechnikumot, de meglehetősen valószínűtlen, hogy a két fiát magányosan (férj, ugye, Philadelphiában, vagy valahol) és nyomorgóan nevelő kistisztviselő dédnagymamám fia, egyébként önerőből, olyan tőkéhez juthatott volna, amelyből megvásárolhatta volna a később hadiüzemnek minősített cipőpasztagyárat. Ahol – és gyönyörű – csillagszórót is gyártottak. Lajos bácsi, nagyapám testvére hazajött a fogásból, ő mesélte el, hogy Bandi nagyapám (ún. Szegény Bandi) minden kajáját elcserélte a vagonban cigarettára, aztán amikor eleredt az eső, vizet gyűjtött, a vagon erezésén lefolyó rozsdás vizet itta, az ivóvizéért cigit cserélt, aztán emiatt (talán emiatt) vérhast kapott, és meghalt Ufában. Pisit is ivott, azt mondják, mindent ivott az, ami csak folyt. Ivóvizet. Ufában a nagyapám vizeletet ivott. Ufa, milyen különös város. Az ufai nagytata. Nagytatám a vélelmezett aranyzívével együtt Ufában nyugszik, ott temették el, a mellényében, amelyből a háború után feljött. Abban a mellényében temethették el, amelyben feljött a háború után abból a pincéből, amelyben végigitta az egészet, az én nagyapám. Az ufai nagytatámnak fogalma sincs arról, hogy én. Hogy én, hogy én most. Hogy lesz valaki egyszer, aki ír az ufai nagytatáról. Ufai nagytatának lenni, az ám a kicseszés. Ufa zárt város, hadi város. Nekem a háborúról Ufa jut eszembe, mindig azt mesélték, hogy nagyon jó nagyapa lett volna a nagytata, ha nagytata lett volna, ha valaha. Hol volt, hol nem, így nem lett, így én ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudom. Ezt máskülönbén Lajos bácsi mesélte, aki csak addig tudott gondoskodni léha öccséről, ameddig el nem vitték őket, mindkettőjüket, a nagyot és léhát meg a kicsit, de szorgost az oroszok, utána már hiába osztotta meg vele a kenyerét, mint mindig, a nagyapám azt is cigarettára cserélte. Nem mintha igazolni lehetne valaha is, hogy ha nem cseréli el cigire, akkor ma is élne. Miért is élne. Azt sem tudom, hogy mikor született, de azt legalább tudom, hogy miért nem tudom: mert fiatalabb volt a nagymaminál, és biza ez nagy szégyen volt, azt már leírni is alig merem, hogy elvált ember volt, volt egy előző felesége, bizonyos Vanda, ezt a nevet sem volt szabad kiejteni otthon. Ennyit tudok, jobban mondva ennyire nem tudok semmit a történetről. Ennyi, és annyi mindent nem tudok. Azt sem sikerült sohasem kihúznom senki-ből – úgy látszik, ez a szeplős múltnál is nagyobb titok lehetett –, hogy akkor tehát mi történhetett azokkal a zsidókkal, akik vélhetően pénzzel szálltak bele abba a jó kis árja hadivállalkozásba: átsegítették-e őket az utcánk végén álló határon Romániába, vagy kaptak némi pénzt is, vagy egyáltalán mi lett. Hogy a megmentőik voltunk, vagy a gyilkosaik. Ez egy családi titok.

Mert amikor én még nem éltem, nem itt volt Románia, akkor Románia még az utcánk végében volt, később bennebb költözött. Kicsi gyerekkoromban apa valami ilyesmit sutyorgott, hogy hát Bandi nagyapám (Szegény Bandi) segített nekik átjutni, de gyanítom, hogy ezt ő is éppannyira nem tudta, mint amennyire én sem tudtam. Lehet, hogy ha már apja nem volt, szeretett volna egy hős árvája lenni, nos, ezt az érzést én is ismerem, egészen közletről ismerem. Szeretnék egy hős gyermeke lenni, ha már hős nem lettem. Hős anyja viszont nem szeretnék lenni, ehhez nem vagyok elég bátor. Kicsikét gyáva, kicsit meg bátor nő vagyok, középnemzedék. Középkorú közepes nő, nemzedéki felhangokkal. Apa azonban, akárhogy is vesszük, nem lehetett hős, szerintem a nagyapám sem, inkább voltak olyan kedves emberek, olyan kedves természetűek, sármosak például, hogy el tudták hitetni magukkal, velem: akár hősök is lehet-

nének. Lehettek volna. Mert, ugye, ha megpróbáljuk kibogozni a történelmünkéből, amit csak ki lehet belőle bogozni: mit tudunk meg? Mit tudhatunk végül mi, nem hősök, abból a világból meg, amit nem élünk, és amely úgy volt kitalálva, hogy véletlenül se lehessen belőle kihámozni az eltűnt időt. Csak a véletlen, csak az lehet a segítségünkre. Ha nem születik meg a húgom, és ebből az alkalomból a családi tanács nem dönt úgy, hogy mégiscsak elkélne egy fürdőszoba a házba (engem még csak-csak megfürdettek valahogy szombatoként a konyha közepére állított bádogteknőben, a legérdekesebb az volt, hogy a dugó fából volt, egy nagy fadugó rongyba bugyolálva. A csikókályhán nagy fazekakban melegedett a víz, azt töltötték a teknőbe, az aljára régi pelenkákat terítettek, hogy ne csússzon a popsím alatt a bádog. Jó volt, a konyhaablakból² a kertbe lehetett látni), nos akkor sohasem tudom meg. De aztán megszületett a húgom, és lett neki fürdőszoba, ha az nem lett volna, azt hiszem, nem meséltek volna nekem elborzasztásul a háborúról, Szegény Bandiról, vagyis nagyapámról, arról sem, hogy hogyan lehetett belehalni akkoriban a dohányzásba, nem tudom meg egymástól látszólag független dolgokról az összefüggéseket, és sohasem tudom meg akkor tán, hogy hol volt a front.

*

*Nézem azt a kislányt, a csikókályha mellett ül a konyhában, a hokedlin. Az almazöld, de már nagyon kopott szék lekerekített sarkára ül, kicsit dörzsölgeti rajta a bugyikáját, jólesik. Csikókályha. Úgy gondolja, hogy a bugyijának esik jól, mást nem gondol, igaza lehet. A szobába nem mehet, ott alszanak a testvérei, kimegy az udvarra, homokozik egy kicsit, nyári délután van, olyan unalmas minden, ő is unatkozik egy kicsit, nem olyan nagyon, mert a nagymamája is végzett már a mosogatással, nem olyan aktív, nem figyel rá olyan nagyon, hogy a figyeltől, a rá való figyelemről unatkozni is tudna. A kezébe kerül egy szép, hosszúkás formájú vasdarab, sohasem látott még olyan helyes végűt. Sikoly jó. Kopácsolni kezdi ott a homokban, észreveszik, sikítanak. Nem történik a **kislánnyal a fronton** akkor semmi baj.*

Akkor tudtam meg, hogy hol volt nálunk a front az udvaron, amikor felásták az egész udvart, mert bevezették a vizet a házba. Amikor felásták az egész udvart, fény derült nemcsak a gilisztákra, a vakondtúrásokra és a jól elásott limlomokra, hanem a frontvonalakra is, mert a munkások megtalálták azt a több száz puskagolyót, amit nagymami a háború után eltemetett. Ki is guberálták onnan azokat. Azután nem tudom, mi történt a töltényekkel, talán beletették végül a szemébe, de persze nem mindet: egész életemben lehetett találni egy-egy kiürült hüvelyt az udvaron. Hüvely volt az udvaron az életemben.

Egyszer éppen homokból építettem tortát a díófa alatt, találtam egy szép kerek vasdarabot, egy nagy kővel kezdtem el kovácsolni, a homokvárra készültem valami mintákat formázni, azt hiszem, és arra emlékszem, hogy éktelen sikoltozással rohant ki Anya a házból, és kitépett mindent a kezemből, ami csak benne volt. Egy éles töltény gyutacsát kopácsoltam, derült ki, akkor mutatták meg nekem, pedagógiailag, hogy milyen a puskagolyó, nem rémisztett meg különösebben, mert például tudtam, hogy Sa-

² Vö.: Az irányokat, azokat ott, a forrásvidéken tanultam meg, és láthatóan végleg. Ahogy a konyhaasztalnál ültem, és néztem a kertet, ott volt jobb kéz felől az ablak. Kelet a konyhaablak felé van, ez is, azóta is nyilvánvaló. Nekünk keletre nyílik, amerre a folyó folyik. In: *A víz az úr*, 136. o.

nyi bácsinak is felrobbant egyszer a keze gyerekkorában, és nagyon érdekesek lettek az ujjai, szerettem vele beszélgetni, mert ő biológiatanár volt különben, biosztanár. Szerettem nézni a felrobbant kezét is annak a tanárnak, vagyis inkább szerettem volna, mert nem mertem. Nem mertem volna odanézni, pedig ha mertem volna, talán elmesélte volna, hogy történt. Talán. De engem idejében megtanítottak a gátlásokra, hogy ne merjek kérdezni. Szocializált voltam, mertek és igyekeztek engem szocializálni, mármint. Sok történet van, amit nem láttam, mert nem mertem odanézni, talán.

Azért a puszkagolyókhoz máig van valamilyen viszonyom, azt hiszem, főbiának hívják pont az ilyen viszonyt. Kilencvenötben jártam Boszniában, egy szerb enklávét mellett kellett átutazni, lélek nem volt az úton Drávaszabolcstól Boszniáig, komppal kellett át a Száván, és a kompos nagyon, nagyon ideges volt, esetleg gyáva. Kérdeztem tőle, hogy lőnek-e a szerbek, azt mondta: négykor szoktak, azt már lekéstük, de sohasem lehet tudni. A városban – Gorazsdje, ez a neve, vagy volt a neve, vagy volt egy város, valahol ott – horvátok laktak, a terület azonban Boszniához tartozott, mármint az egykori, pontosabban éppen akkori Bosznia-Hercegovinához. Valamikor kilencezren lakták, a lakosság kétharmada közben elmenekült. Úgy értem, háború közben, hadd ne mondjam, hogy némelyek egy szál mellényben.

Amikor ott jártam, huszonhétezren laktak a városban, a környékbeli menekültek beköltöztek, vagyis az üres meg a lakott házakba is. Ananászt lehetett kapni a zöldségesnél, rengeteg ananász volt, úgy emlékszem. Mindenütt zsákok voltak, homokzsákok az ajtóknál, ablakoknál, a zöldséges a zsákok között ült a standján, volt egy olvasólámpa, azzal világított, és úgy árulta az ananászt a háborúba ájult Boszniában, amikor épp volt villany. Tele voltak repesszel a zsákok. Egy zsák repesz. Háborús cucc: homok, repesz, némi ananász. Amikor aztán elvették a villanyt, akkor fáklafénynél árulta az ananászt, nem tudom, milyen pénznemért, én nem vásároltam nála, egyébként sem volt nálam pénz. Nem jössz át Boszniába – kérdezte tőlem valaki délután –, dehogynem, mondtam, és elindultunk. Elindultunk Horvátországon keresztül, ahol volt is út, meg nem is volt. Út éppen volt, mégiscsak volt ott valami út, kifelé. Kiút.

Elindultunk Horvátországba, az akkoriban volt is, meg nem is. De a sofőr tudta az utat (tehát nemcsak volt út, hanem tudható is volt az, igazi tudás), cikcakkban kellett haladni, két-három kilométerenként volt sokszor egy-egy aknamező, azokat kerülgettük, szerencsére tudtuk (ő tudta, és így már mi is, mindannyian az ő tudása miatt élünk, közös tudás lett így az), hogy merre kell. Hogy kell kikerülni az aknát, mint egy egyszerű kátyút. Az is volt, valóban: kis szépséghiba az úton. Folt. Most kikerüljük az aknát, látod, épp itt van. Valahogy az ilyesmit szokták tudni arrafelé, hogy merre van az aknamező, és nem arra mennek olyankor. Másfele mennek olyankor, amikor arra akna van, és kész.

Kész-passz. Gorazsdjében volt még villany, amikor megérkeztünk, öt vagy hat család lakott egy háromszobás lakásban, a férfiak ültek a fotelekben, az asszonyok mindenféle sámlikon, én is. Mint az asszonyok, úgy ültem én ott, azután meg el is vették a villanyt. Nem is tűntem sem fel, sem ki: kuporogtam asszony-azonosan a sötétben, a férfiak beszéltek, betöltötték a szobát, és még nem is tudom, hogy mit: nem is szoba volt az már, inkább szállás, hiába a csipkés terítő a vitrinben. Olajfoltok voltak a parkettán, abban tapicskoltak az asszonyok, abban tapicskoltam én. Is. Szinte senkivel nem sikerült beszélmem, nem volt semmilyen közös nyelvünk, a mellettem ülő fiúnak azonban egyre fényesebb volt a tekintete, ahogy kézzel-lábbal hadonászva csevegtünk

mégis valahogy. Az ember valahogy cseveg, hogyan. Hogyan van az a valahogy. Hogyan van az valahol, hogy egy reggel felébredsz, bemész a gyárba, és estére már ott ülsz a boszniai horvát asszonyok között. Felismerhetetlenül.

Félreismerhetetlenül. Éreztem, hogy valami nagy dolog történik majd, hogy az a fiú olyat mutat nekem, amitől szemem-szám eláll, éreztem, hogy imponálni akar. Oldal-ba bökött, minden addiginál jobban csillogni kezdett a tekintete (az enyém is, nyilván), majd megint. Le kellett hajolnom, és megnézni, amint kivesz a fotel alól egy Kalasnyikovot. Majd még egyet, majd még egyet. Legalább öt vagy hat gépfegyver volt a feneké alatt. Ott ült rajta az a boszniai horvát fiú, és körülötte ültek az asszonyok. Nagyön szomorúak voltak – emberek és asszonyok –, amikor eljöttünk a házból. Talán akkor elkezdünk hiányozni. Amikor eljöttünk tőlük, éppen húsvéthétfő volt. Sorba álltak az ajtóban a búcsúzó asszonyok, ajándékot kaptunk tőlük: mindenkinek választania kellett egy-egy hímes tojást. A másik oldalon a férfiak álltak sorba, mindenkinek a kezében volt egy-egy kosár. A kosarakban a legkülönbözőbb lőszer, a kis kaliberű puskaanyagoktól kezdve a gránátokig.

Választani kellett egyet-egy ajándékba, hogy a háború juthasson eszünkbe bármikor, szuvenír, nincs mese, nem sértheted meg őket. Igyekezz már, ne szarakodj, megy az utolsó komp, utána már nem mehet, mert lőnek a szerbek. Jó, de én félek. Mitől félsz. Ezekről itt ni, mondtam, és tényleg féltem, de nincs mese, nem játszhatom nap-estig a hülye libát, választottam egy szép páncéltörő lövedéket, de megkértem a harcosokat, hogy vegyék ki belőle a puskaport. Szétszedték, kivették, a lövedék a mai napig megvan. Valaki elárulta nekem, hogy azért a gyutacsot meghagyták, azt nem szedték ki. Van tehát otthon a fiókban egy bármikor újraélesíthető páncéltörő lövedékem. Pedig megígérttem nagymaminak, hogy soha, de soha többé nem nyúlok puskaanyaghoz.

*

*Nézem azt a kislányt, az apja írt. Sok mindent írt az apja, és mindig büszke volt, amikor mondták neki: az apád tehetséges. Pontosabban többnyire úgy mondták: az apád tehetséges, de. Akkor is nézem, amikor az apja verset írt neki a hegyekből, ahol szanatóriumban lakott egy fél évig, megmagyarázták neki azt is: azért kell az apjának annyi ideig fönn lennie a hegyekben, mert utána nem fog többé inni. Azt is nézem, amint onnan **az apja** neki levelet írt.*

Apám utolsó levele. Aláírás: az öreg. Sohasem szólítottam így, és ő sem szólította magát életében nekem ily módon. Csak így utólag látszik érdekesnek a megszólítás, talán vágyhatott arra, hogy egyszer így szólíthassam, persze hiába is vágyott, az az idő el nem jött soha. A legtöbb dolog először apróság, később érdekes. Merőben új megszólítás volt az utolsó levelében az az aláírás, mintha máshonnan szólt volna, és úgy is volt az már. De nem tudni pontosan, hogy én ezt már akkor is tudtam volna. Arról írt, hogy egyszer meglátogat. Apám úgy írt, mintha mi sem történt volna. Nem írt különben rosszul, amíg élt, de jól sem, olyan közepes író lett volna, ha megtanult volna várni, ameddig rendesen lett volna mitől írnia. Ha nem előbb író akart volna lenni, és azután megmondani, hogy pont miért, ha nem éppen fordítva csinálta volna. Ez hiányzott neki, a türelem. Tudni várni a mondatokra, éveket. Évtizedeket, akármennyit, és éppen annyit tudni várakozni, amennyit kell. Nem tudom, kitől tanulhatta, hogy ha valaki ír, akkor egyidejűleg történik valami. Nem történik egyidejűleg, történik, de nem ugyanakkor, ezt én megtanultam, de hogy nem kell várni, azt ő nem tőlem tanul-

ta, az tuti. Én nem író akartam lenni, mint édesapám, hanem édesapámat írom, ez például lehet különbség. Meg az eltűnt időt,³ azt is én akarom.

*

*Nézem azt a kislányt, amint ott ült, olvasgatta, amit az édesapja írt (mert az a kislány hamar tudott olvasni, megtanult a rádióról, mindig azt nézegette, amikor ott hagyták a konyhában, a díványon, egyedül), nagyon olvassa, nagyon nem érti, de azt érti azért, hogy édesapja nem író, de az szeretne lenni. Kicsit elszontyolodik ezen a sikertelenségen, ezen a nyilvánvaló predestináción a kislány, azután elkezd a dolgok jó oldalát keresni, keresi, keresi, végül hamar jön az alkony, vacsorázni kell, mosakodni a nagylavórban, előbb a felsőtestét, azután az alsót, nem bírja megenni ő a tejbegrízt, biztosan válogatós, édesanyja nincs otthon, jaj, mindjárt jön apád, és biztosan megint részeg, mondja neki kiabálva a nagyanyja, akit magában nagyinak, nyíltan pedig nagymaminak szólít, biztosan, mert ideges az a nagyanya, és nem a kislányra, akinek azután le kell feküdnie, és aki nagyon sokára tud csak elaludni. A baj csak az, hogy nagyon ritkán jut neki elem a lámpába, hogy a **paplan alatt** is tudjon **olvasni**. Néha az apjától kapott elemet vagy könyvet, hogy olvashasson. Vigyázva, meg ne lássák. Nem látják meg, szerencsére, el vannak foglalva a kiabálással. Várogatta mindig az a kislány, hogy alhasson nyugodtan.*

Én tudok várni, mi mást is tehetnék, ebben tehetséges vagyok, a várásban. Előbb vagy utóbb jönnek azok a mondatok. Azt is megvártam, amíg végül hiányzik az apám, igaz, hogy ez radikális várakozás volt, de legalább nem múlik el, és egyszer talán szól erről mondat, ilyen a szöveg, a mondat, a várakozás, a teremtés igekezete. És én vajon hiányoztam-e neki? Akarom-e, hogy hiányoztam neki volna volt? Öt évig nem találkoztunk, mert nem találkozhattunk, miután korábban már szintén nem találkozhattunk, mert úgy látszik, elkerültük egymást, és azután ő meghalt, én meg nem, mert én túléltem őt. Az a sok eltelt, az a sok öt év tehát soha többének bizonyult. Így lettem túlélő és, mondják, fogalmazzák, félárva, és egész jól túrtam. Tűröm most is, jól vagyok, egyiknek túl kell élnie a másikat, én nyertem, úgyszólván. Ma sem mondhatom, hogy szenvednék, inkább néha mondogatom magamnak, hogy félárva vagyok, nem nagyon hat, olyan, mintha valaki más mondaná: neked már nem él a te a...-d, tehát te ilyen olyan árva vagy. Nem tudok tőle rendszeren meghatódni, hogyan hatódjék meg az az ember, akinek az apját agyonverték.

Nem kompatibilis a meghatottsággal (a méltósággal, nos, sajnos azzal sem, sem az övével, sem az enyémmel) az a bizonyos, és bizonyosan megtörtént agyonverés. Az én apámat ugyanis brutálisan agyonverték, és egy hét múlva találták meg valakik vérbe fagyva. No, ezt mesélje el bárki apának bárki lánya, ha félve megkérdik: és mondd, a te édesapád hogyan... No, erre mit válaszolsz: hogy ágyban, párnák közt? Édesapám örökre lehunyta szemét. Jobblétre szenderült. Édesapám szakított e földi léttel, és megtért teremtorjéhez. Édesapám lehunyta földi szemét, jobblétre szenderült terem-

³ Vö.: (...) vannak mondatok, amelyek könnyebben születnek monitorra, mint írógépre, és jóval könnyebben annál, ahogyan töltőtollal papírra vetnök őket. Mindebből tanulság, fontos szembenézni: énutánam nem marad majd kézirat. Nem is tudnék már írni az írógépes korszakban: az egy másik gondolkodás volt, már nem az enyém. Annak a másik gondolkodásnak az elhagyása később komoly, és csak komoly munka árán pótolható veszteséggé fajult. Ha lehet a veszteséget pótolni egyáltalán, hiányt lehet bizonyára, de mi a helyzet a veszteséggel? Talán nem pótolni kell azt, inkább építkezni belőle. Járhatatlanná minősíteni valamit, majd leküzdeni, és évekig tartó agymunkával újraélesíteni az eltűnt időt. In: *A rendőr okos, a nő kíváncsi*, 121. o.

tőjével, midőn az utolsókat rúgta gyilkosa karmai között. Édesapám bestiális gyilkosság áldozata lett. Édesapám úgy lett bestiális gyilkosság áldozata, hogy közben jobblétre is szenderült. Édesapám valószínűleg sokat szenvedett, miközben agyonverték, és vélhetően előtte is, és vélhetően miattam is, és vélhetően én is szenvedtem miatta, előtte is, meg utána is. Közben csak ő szenvedett, a közben alatt értem itt az agyonverés folyamatát. Ilyen viszonyom van nekem édesapámmal, ilyen szokatlan, a leggyakoribb viszonyom akkor alakul ki velem, amikor el kell mesélnem, hogy mégis mi lehetett, mi történt, hogy én ilyen nem reguláris módon árvultam el. Egyetlen embert sem ismerek személyesen (hacsak olyat nem, aki nálam is kevesebb mondatot szőtt s szánt e történet elmondására, vagy nem testvérem történetesen, de az más ügy), akinek az édesapját meggyilkolták. Agyonütötték, majd befektették saját ágyába. Vagy tán abban fagyasztották vérébe, nem derül ez már ki. Nem vagyok én, elvégre, krimi. Később mesélem el (majd sokkal), hogyan történhetett, amikor agyonverték, most még várok egy kicsit. Elcsócsálgatom magamban a szavakat, árva vagyok, édesapám gyilkosság áldozata, halála előtt évekig nem találkozhattunk, nekem ez fáj, ha éppen nagyon akarom, akkor nagyon fáj, ha nem koncentrálok rá, akkor annyira abszurd, hogy az fájdalomnak sem igen nevezhető. Nem, nem fájdalom ez, amit én érzek, vagyis logikusan nekem tehát nem fáj, hogy édesapámat brutálisan agyonverték. Ez egy igaz mondat. Biztosan más neve lehet ennek az érzésnek, amit agyonvert édesapám lánya érez. Meg idegesít is engem édesapám nagyon, mert tudom, hogy nem tudom, milyen volt neki, amikor vérbe fagyott (fagyott márpedig, február volt, fűtés pedig nem volt hiszen), nem tudom, milyen volt neki, amikor nem látott engem évekig, és azt sem tudom, tudta-e, hogy én már jó ideje leszámoltam vele magamban, nekem hamarabb, de rosszabbul meghalt, mint ahogy agyonütötték végül. Utötték, verték különben, ami belefért. Ha nem úgy tették volna, tán élne máig is édesapám. Akkor most mit írnék róla, megvárnám tán, amíg meghal. Vagy nem is törődnék vele. Nem azzal, hogy édesapám él, hanem azzal, hogy olyan már, mintha meghalt volna. Nos, ezt a problémát megoldotta az a gyilkos. A levelét sem olvastam el rendesen, félretettem, hogy majd. Agyonvert édesapám levele tehát egy félretett levél.

Pedig ha írt valakinek, az én voltam, egy mindenkori jó közönség. Értő szavakkal olvastam én a levelekben dermedt írásokat, a betűk bizonytalanságát és a bizonyosságot leplező igyekezetet is, meglátom én többnyire a tollvonások rejtett közlendőit, a lefelé görbülő betűk elvékonyodó szárát, vagyis érzelmet az érzelemszegény közlésben. Tudom, nő vagyok, így akár tekinthető jó közönségnek.

A közlés maga is ilyen, van neki közönsége, kell az neki. És édesapád hol van ilyenkor, kislányom? Ezt a bíró kérdezte, a szüleim (vö. anyám és apám) válóperén. Édesapám elmeógyógyintézetben van. Aha, diliházban. Igen, édesapám elmeógyógyintézetben van, amiatt elváltak a szüleim, vagy azért váltak, mert az egész kész elmeógyógyintézet, most én fejtsem meg mások életét? Mondjak tanulságokat? Mondja még valaki, hogy nincsenek stigmák, bátorkodjon valaki olyat elmondani, hogy édesapám elmeógyógyintézetben volt vagy tíz évig, azután agyonütötték. Édesapámtól úgy vált el édesanyám, évekkel azután, hogy édesapám idült alkoholizmus és kóros személyiségzsetéses nevű diagnózis, meg ki tudja még, mi miatt, elmeógyógyintézetbe került, hogy én voltam az egyedüli, akinek meg kellett jelennem a bíróságon, sokáig készültem is rá, végül is lelkileg. A törvény úgy rendelkezett, hogy a tíz év feletti gyermeknek részt kell vennie, és mondania kell valamit románul a szülei válóperén.

*Nézem azt a kislányt, ahogy készül a lelkével bíró elé állni. A testével nem nagyon készülhet, kicsike még ahhoz, hogy tudja: egész sereg dologra testileg is fel lehet készülni, nem, neki nincs ez a menedék, csak a lelkével tud készülni. Számolgatja a pókháló szálaait a falon, latolgatja az esélyeket, hosszú a haj, de nagyon kócos, azaz és nagyon kócos, reggelente megfésüli a nagyanyja, türelmellenül, tépegeti a haját, aztán befonja, nem szabad neki kibontania, mert nem illik. Még egyszer, délután, nem fésüli meg senki, csak kivételes esetben, ha megy valahova. Például a **bi-róság**ra.*

Ma is erre készülök, végül lelkileg: hogy el kell mennem egy törvényszékre, ahol egy általam ismeretlen nyelven kérdeznek valamit, és nekem – kérdezzenek bármit – azt kell mondanom, mint egy papagájnak, ahogyan azt jól begyakoroltam, ismét lelki- leg, hogy mama. Nem is úgy, hogy mama, ahogy szoktam mondani édesanyámnak, és úgy sem, mint József Attila, hogy Mama, hanem románosan, úgy, hogy mámá, de nem ilyen magyaros, nyílt á-val, hanem zártabbal, és egészen pontosan, ha pontos akarok lenni, azt kellett mondanom, hogy lá mámá. Anyához, hivatalosan. De hivatalosan. Én hivatalosan tartozom Anyához. Én Anyához, hogy tartozom, azt már nem is kellett mondani. Úgy beszéltem, mint egy csecsemő: Anyához! Pedig már tizenegy éves voltam, és akkor még tizenöt évig volt nekem apám, de azt nem kellett mondanom, hogy lá tátá, pedig az a kutya által sem feltett kérdés, az lett volna az alternatíva. (Nem a vagy-vagy, hanem az is.) Lett volna, de én nem hozzá tartoztam, hanem Anyához, aki felnevelt, szeret, ezt a kis nyomorult kölykét, aki lett belőlem, a hülye szemüvegével meg a túlkomplikált mondataival. Hozzá tartozom, nem vitás, azért váltak el, hogy tartozzam valakihez, ne csak úgy legyek a vakvilágban. Hát nem is úgy vagyok, az egyszer szent.

Szent karácsony éjjelén (így azt a kisdedes estét szokás emlegetni) az ember meghitt, fennkölt, esetleg negédes, de a legkritább esetben áll ott szerencsétlenülkedve a kolozsvári vasútállomáson, úgy, hogy még az apja sem állt ott vele. Hanem ott feküdt mellettem a hóban, mert olyan részeg volt, hogy nem tudott lábra állni. Mégis: velem volt. És azért pont az állomáson, mert odáig sikerült eljutnunk a trolival. Közel volt, szerencsére, az intézethez. Az állomás, azaz a kolozsvári. Egy olyan karácsony volt az, amikor még nem árvultam el, és amikor egyszerre lehetett találkozni szenvedéssel és szenvedéllyel. Ő, nem arra a nehezen megtalálható hétköznapi szenvedélyre gondolkok, amikor emberfia naponta szembenéz a mámorral, vagy inkább az abból okvetlen következő másnapi szemre- és más hányással: arra a könnyen rögeszmévé változható kéjre inkább, amikor az ember a tett elkövetésének pillanatában már tudja is: ő éppenséggel áldozat. Ilyen voltam én is: amikor édesapám Szenteste behányt életem első saját készítésű, gesztenyével töltött pulykájába (pulyka helyett persze csirke volt, nagy szó az is, előre édesített gesztenyepüré-masszával töltöttem meg, majd gombostűvel szúrtam át a tekerceket, vonzódom az édes-sós-savanyúhoz mindig), éreztem, hogy erre még emlékezem egyszer, és tényleg. Íme. Volt némi tanakodás arról, hogy ilyenkor mi a teendő, mi lesz a kicsikkel, mi legyen, velük, velünk, azután meg jelentkeztem, mint egy pionírtáborban, rendrakásra én. Mondtam, hogy akkor én már inkább visszaviszem édesapámat, el.

Elmegyógyintézetbe vittem vissza, itt most azt jelenti az el. Elindultunk vagyis az elmébe, a gyógyintézetbe, ahol az elmét ha nem is gyógyítják, de legalább elkülönítik, ahol az elme elkülönül. Intézik az elmét. Még szép, hogy nem volt ott karácsonyfa, se gyerek, vagyis épp gyerek egyszer akadt, az én. Voltam. Én egy gyerek voltam, aki karácsonyeste nagymami segítségével elvittem a seggrészeg apámat az elmegyógyinté-

zetbe, voltaképp hősiességből, valójában azért, hogy megtudjam, amit már egyszerűen nem tud: hogy milyen az. Olyan. Én ma is egy gyerek vagyok, az, aki. Az ilyen gyerekiség megmarad.

*

*Nézem azt a kislányt, hány éves is lehet? Tizenkettő? Tizenhárom? Már tudja, hogy nem az angyal jön, az ajándékot pedig megkapta már. Az édesapjától is kapott ajándékot, borítékos sorsjegyet, ilyet még senki nem is hallott, borítékos sorsjegyeket kapni karácsonyra, tűnődik, hogy fogja ezt elmesélni az iskolában, sehogy. Valamit majdcsak hazudik, ha az igazat mondja, úgysem hiszik el soha. Nem azért, mert hazudós az a kislány, inkább abszurd. Nem is abszurd az **a kislány**, ami történt vele, nos, az az **abszurd**.*

Nem is vagyok én vak, csak kicsit vaksi, és áruló is csak oly kevéssé. Igaz, valamikor elárultam apámat, mert valakit el kell, el kell néha árulni ezt-azt, nem lehet megúszni. Azt mondták: apádat árulod-e inkább vagy anyádat. Apámat, igen. Persze hogy őt akartam, ez egy döntés volt, döntöttem én, könnyebb volt aztán. Olyan nagyon büszke voltam magamra, hogy tőlem kérdeztek – és románul! –, hogy szaros karóval sem lehetett felérni az orrom (ahogy nagymami mondta volna, ha nem lett volna olyan prúd, hogy ezt éppen előttem ne mondja). A húgomnak a vécén ülve vallottam be, a dolgot. Hogy a szüleink elválnak, mert folyton olyanok történnek nálunk, hogy apám belehány a karácsonyi vacsorába, és nekem kell olyankor visszavinnem az elmegyógyba, és attól én lelkileg. És hogy tulajdonképpen ezt kellene elmondanom a bírónak is a törvényszéken, csak hogy én nem tudok románul, így hát megelegszenek azzal is, ha csak annyit mondok nekik, hogy lá máhá. Vagyis hogy én Anyához akarok. Nagyon tisztelt a húgom emiatt, hogy én olyan nagy vagyok, hogy én nemcsak hogy elvált szülők gyereke lettem, hanem elmehettem a bíróságra, árulni, apát. Hogy kellett, kötelező volt elárulnom, ezt sikerült megmagyaráznom, úgysem az volt az izgalom tárgya. Hanem az, hogy tisztelt amiatt: a nővére már nagy, olyan nagy, hogy már áruló. Hazaügyben is így történt, ott is választanom kellett egyszer, de a hazámat nem árultam el, mert nincs kettő, meg tán egy sincs, ahogy elnézem mindkettőt, épp a határon tők jó. Másrészt árulnám én, tisztelettel, adnám, kit választok, annak, akkor, ha vennék, de nem, nem veszik, hazából senkinek sem kell. Jó, szülőt lehet árulni el, mert az nem olyan elvont, az ember simán lehet egy egyszerű döntéssel apaáruló vagy anyaáruló, ha világosan elmagyarázzák, hogy erre miért van szükség. De hazaáruló? Az jóval bonyolultabb ügy. Valakit el kellett árulnom, vagy az apámat, vagy az anyámat, nem volt mese, döntenem kellett, kétféle válasz volt, nem volt harmadik, hát elárultam, el én, akit könnyebb volt, nem volt amit tenni, elárulni kellett, eláruláskényszer volt. Ilyen lehet a hazaárulás⁴ is? Hogy kell, és én csak árulom, árulom, de nem veszik?

*

*Nézem azt a kislányt, mindennek tud az örülni, pedig vannak dolgok, amelyek sohasem lehetnek neki. A dolgok, melyek nem fértek össze azzal, ahogy éltek ők, és ahogy élhettek. A gyerekek vágnak az állatokra. Egyszer **papagájok is szálltak arrafelé**.*

⁴ Vö.: Két óra van, az egyik ott jár, a másik itt. Tizenkettő vagy egy. Hazamész vagy hazajössz. Ott vagy itt. In: *A Magyarok egykor*, 116. o.

Csak a vékonyabb csont tört el az öcsém karján, de az teljesen mindegy volt, akkor is, most is, neki is, nekem is. Gondolom, abban a percben ugyanúgy fáj, mintha kétszer annyi csontja tört volna el, a fájdalom egy bizonyos maximum után már mindegy. Nem tudjuk, mi az a kétszer annyira fáj, amikor az egy is több az elviselhetőnél. Kétszer annyira fáj, mintha feleannyira fájna – mondható mondat ez? Nem, nem mondható. Melyek azonban a mondható mondatok, kérdés, hogy olyan mondatokat mondunk-e, amelyeket le is íránk, ez egy kérdés. Egy kérdés, amely felülírja önmagát. Akár fele-, akár kétszer annyira fáj: nekem volt dolgom vele. És én azelőtt még sohasem láttam ilyet. Láttam azóta mindenfelét, láttam, hogyan szedik le az ember fejét két darabban a vonat ütközőjéről, láttam, hogy néz ki egy tizenhat késszúrással megölt, meztelenre vetkőztetett, életében még lázas tinédzser karácsonykor a hóban. Én láttam ilyen dolgokat, de szégyeltem őket. Leginkább megfogalmazni szégyeltem. Fáztam nagyon, nagyon hideg volt. Azért fáztam, mert nem az én dolgom volt, nem nekem kellett volna megoldani, aki végül megoldotta, az elvileg nem is én voltam, mégis én lettem azután.

Nem én voltam felelős, végül mégis. Az öcsém rémült volt, valami érdekes szögben állt a karja, és nagymami ordított. El kellene vinni a sürgősségire, el kellene. Valaki most legyen felelős. El kellene vinni, hogy legyen már vele valami, hogy ne álljon már itt az öcsém a darabokra tört karjával, valaki vigye már el. Anyád messze van, és bölintottam: Anya messze volt. Anya kiskoromban egyszer egy lepedővel mászkált ezen a szilvafán, meg apa is ott mászkált. Valahonnan elszabadult ugyanis néhány papagáj, és ők megpróbálták – sikertelenül – nagy lepedőkkel befogni őket. Soha nem is remélt lehetőség: lehet, hogy papagájaim lesznek? nem lettek papagájaim, mint ahogy sem biciklim, sem más efféle gyerekkori ügyek, nem sikerült az akció. De: anyám és apám, akkorát nevettek, de akkorát: együtt akkor az egyszer láttam nevetni őket. Akkorát nevettek, hogy csak akkor láttam nevetni őket. Amikor nem lett papagájom, akkor nevettek a legnagyobbat a szüleim. Nem azon, hogy nem lett papagájom: csak. Csak nevettek. Ott nevettek, akkor az egyszer, azon a szilvafán, ahonnan később az öcsém leesett, és olyan volt a karja, mintha nőtt volna plusz egy könyöke. De nem volt neki két könyöke, az orvos helyrerántotta aztán. Az üvöltő öcsém dagadt karját, az én szemem láttára, mert én vittem el a sürgősségire.

*

*Nézem azt a kislányt, nagynak nem mondható éppen, de már tényleg nem is olyan kicsi. Elég nagy már a **nagyobbfajta ijedséghez**, rémületnek hívják.*

Valamiért az én dolgom volt ez, alighanem az én dolgom volt elvinni az öcsémet, valakinek mindig dolga valami. Egy román orvos volt az ügyeletes. Nagyon fehér volt az arca. Az öcsémnek. És nem tudott románul, az öcsém, az orvos tudott, de ő csak. Én akkor már igen, tudtam. Azért kellett nekem vinnem az öcsémet a sürgősségire, mert én tudtam románul. Az viszi az öccsét, aki románul tud. Milyen hülye mondat. Milyen reális. Kontextusban, nyilván. Így vagy úgy, a dolgok dolga kontextusba kerülni. Szar volt, hogy nekem kellett elmenni az öcsémmel a sürgősségire, és aztán hazamentünk, gyalog, éjszaka. Derékszög alakú gipsz volt a karján, szégyeltem magam. Azt gondoltam, hogy nekem szolidárisnak kellett volna lennem az öcsémmel, és nem odavinni egy román alakhoz, aki többórás várakozás után helyrerántja a törött kezét. De mi más tehettem volna, mi volt akkor a hatalmamban, mi. Úgy rántotta helyre, hogy nem kel-

lett megoperálni, pedig tulajdonképpen az ilyet meg szokták, és pillanatok alatt begyógyult. Az üvöltöző román orvos helyretette az öcsém karját. Lehet, hogy azt hittük az öcsémmel: aki románul beszél velünk, az üvölt. Lehet, hogy aki románul beszélt velünk, az üvöltött.

Én nem mondom, hogy a doktor bácsi üvöltött, de az biztos, hogy úgy csinált, mint aki lényegében üvölt. Szerintem üvöltött is, csakhogy én nem hittem el, nem fért a fejcskémbe, hogy éppígy üvölt valaki egy kicsi, rémült és fájó gyerekkel, ezért azt mondtam magamnak: nem is üvölt, csak olyan, mint aki úgy csinál. Azt mondta Anya, hogy lehetőleg ne használjam azt a szót, hogy csinál, mert csúnya, ez a szó csúnya, hogy csinál, a helyes az, hogy készít. Nem mondhatom viszont helyette azt, hogy nem is üvölt, csak úgy készít. Tanulság a nyelvről: tehát nem használni azt, hogy csinál, most nem lehető.

*

*Nézem azt a kislányt, nézem a nyelvét. Térképnyelve van, a nyelv a térkép vagyis. Nem térkép e nyelv. A nyelv néha vérkép. A nyelv, a száj, a beszéd. Mindent tud, ami a szájban van: a fog, az íny, a foghív, a nyelvfelek és a **mandula**.*

Egy szőrös mellkasú részeg doktor vette ki a mandulámat. Nem akartam ilyen hirtelen belevágni, de kénytelen voltam, ez az igazság: éjjel kettőkor odalöktek egy részeg, bamba vadállat karmai közé, aki odakötözött a székhez, kifeszítette a számat, belém döfött mindenféle injekciót, megvonta a vállát, és közölte: ilyen gennyes mandulánál ez úgysem fog hatni. Úgy emlékszem, hogy ráharaptam a fogókra, és elhatároztam, pontosabban eltökéltem: nem engedem. Nem, nem és nem, akármi lesz, nem fognak itt engem nyilvánosan megerőszakolni. Azóta is sokszor éreztem ilyet: hogy nem, nem, nem hagyom, és mégis. Ő volt az erősebb, rendszerint ő szokott az erősebb, vagyis a szőrös mellkasú stb. lenni, tehát akkor én a gyengébb, ez a szokás. Románul üvöltözött velem, nagyon rossz kedve volt, mert álmából költötték fel. Az ügyeleten vették ki a mandulámat, azaz a mandulám helyén levő gennygombócokat, érzéstelenítés és komplikációk nélkül, percek alatt. Percek alatt brutálisan megerőszakoltak, összekaszabolták a torkomat, és nem tudtam elmondani senkinek, mert nem tudtam beszélni. Az ágyon nem volt lepedő, csak egy sárga és töredezett viaszosvászon meg egy fémtál véres gézdarabokkal. Másnap már hazamehettem, látod, Martichen, mekkora áldozatot hoztam érted, ha most bevérzik a műtét helye, én rohanhatok veled az ügyeletre, mondta nagymami. És bizony neki kellett volna, de nem kellett, mert Anya nem tudott volna velem menni. Terhes volt épp Anya, ikrei születtek volna, testvéreim. Előző este, amikor lebénult a jobb kezem és a jobb lábam (még szerencse, mondták, hogy nem a bal, mert ott a szívem, sokáig úgy tudtam, hogy a szívem bal oldalon van, aztán egy orvos azt mondta, hogy középen. Még szerencse, hogy nem középen bénultam le, hogy néznék most ki, egy középen béna nő). Anya kihívta a mentőket, azok szarakodtak egy keveset, majd azt mondták, hogy ekkora gennyes izével a torkomban nem is lehet élni, mars a klinikára. Azt hiszem, ők vittek be, Anya a földszinten nem bírta tovább, ölbe kapott, és felrohant velem a negyedikre, felköltötte az orvost, aki aztán. Végignézte, amint brutálisan megerőszakolnak, majd elvetélt. Ezért nem tudott volna másnap orvoshoz rohanni velem, ha kellett volna, mondhatni, igazoltan hiányzott, vételésügyben. Néhány hónap múlva megmozdult a gyerek. A másik. Csak az egyik testvéremet sikerült meggyilkolnom aznap éjjel, a másikat nem. Csak félig vagyok gyilkos,

addig legalábbis. Négyéves koromban, amikor először erőszakoltak meg, még csak félig voltam gyilkos. Másra akkor még nem vetemedtem. Kilépek néha egy pillanatra a valóságból, nem megy: húz az visszafelé, mintha mondaná, hogy ő mégis élhető.

*

*Nézem azt a kislányt, tesztelem vagyis inkább. Mint köztes szövegben a cím, sorakoznak néki a szereplők. Mancával együtt például a **kilenc rendőr**.*

Mancának nem úgy volt szódásüvege a szemüvege, ahogy csúfolkodásból mondani szokták, hanem tényleg abból mintha. Manca a háztartási alkalmazottunk volt, és erre illett volna büszkének lennem. Cselédkönyve is volt Mancának, hogy majd kapjon nyugdíjat. Azért kellett Mancának nyugdíj, mert Berta néni sem él örökké. Hát nem is élt, azt tanúsíthatom. Nem is élt. Végképp nem örökké, hisz az örökké tart. Die Ewigkeit dauert ewig. Ezt a Hangyabolyban láttam, a Fábri-filmben. Kicsit örülök is, hogy én megúsztam a spanyolnáthát. Általában és alapértelmezésben tilos volt moziba mennem, vagy legalábbis nem ajánlott.

Léha dolog – mondta nagymami –, és nem pártolta, elleneznie nem kellett, honnan lett volna rá. Pénz, ugye. De az persze más volt, amikor magyar filmet játszottak, akkor akadt rá mégis pénz, legalább háromszor voltam gyerekkoromban moziban. Egyszer az égő karácsonyfás filmet láttam, de arra nem emlékszem, mert ordítottam, na jó: lehet, hogy a Százegy kiskutyát is, meg a Hangyabolyt, meg a Bob herceget. A Százegy kiskutya engedmény volt, mert nem magyar. Az a sok kis ebkölök, a film. Színházban többször is jártam, mindig a Mánás Miskát adták, vagy kétszer a János vitézt és egyszer a Marica grófnőt is. Rajtam volt a kalapom, egy fehér posztó.

Mancának is volt kalapja, tulajdonképpen, ha azt vesszük, Manca nem sokban különbözött egy asszonytól, leszámítva persze a szakállát. BibircsókJa más néninek is volt, meg bajusza is. De szakálla csak Mancának volt, és az nem is zavart eladdig, amíg arra használtam őt, hogy a kanalizálás alatt álló Méhes utcában – mert a mi utcánkat, elmentében a Szántó utcával, a Munkás utcával és az Ásó utcával, kanalizálták, ezért nem lettünk mi prolik –, a kétméteres átmérőjű, odakészített kanáliscsövekben bújócskázam. Manca nagyon jól bújócskázott, csak úgy sikoltzott, amikor megláttam.

*

*Nézem azt a kislányt, mindenki rajta nevet, röhög, nyerít és nyújtja ki csúfolkodásból a nyelvét őfelé. Mindenki mást vár szelíd, komoly édesanyja, nevetős vagy ballonkabátos édesapja, lehetőleg nem púpos, mint az övé, de azért már éppen az a púpos is jó lett volna inkább, csak részegen ne jöjjön, vagy legalább a jóságos nagymamija. Azt a kislányt Manca várta, és mindenki kinevette, és mutogattak rá: az anyukád, az anyukád, pedig az nem is anyukája volt, hanem a szomszéd Manca, és a kislány jól tudta, hogy szomszéd Manca nem elsősorban az utca bolondja, hanem szegény beteg néni, akinek nem lenne nyugdíja, ha nem menne őerte az óvoda elé. Megpróbálta megmagyarázni ezt a gyerekeknek, de nem sikerült ez sem, ezért mindig elkeseredett volt, amikor Manca ment elé, pedig amúgy remekül tudott vele fogócskázni. Sokkal, de sokkal gyorsabb volt ő Mancánál, mindig ő nyert, mégis mindig azt szerette volna, hogy ne **Manca** menjen elé. De ő ment.*

Manca eljövetele előtt Magda óvó nénire bíztak engem. Magda óvó néni olyan magányosfajta volt, festett volt a haja, és mindig csak a hátsó szobában lehetett ő az óvó néni. Igaz, hogy mi is mindig csak, mindig csak a hátsó szobában voltunk, mi, a gyere-

kek, ellenben mi gyorsan megnőttünk, Magda óvó néni ellenben lassan megmaradt óvó néninek, maradt, míg csak világ a világ a hátsó szobában. Ez a különbség: mi megnőttünk, kinőttük az ovit, ő meg úgy maradt, az oviban, méghozzá annak a legkisebb, legesleghaloványabb reménye nélkül, hogy az ovi céljára elkonfiskált egykori tisztviselőtelepi polgári lakás utcára néző szobájában lehetett volna bármikor óvó néni. Mert oda csak a román csoport járhatott, Magda óvó néni ellenben nem volt román, és mi sem voltunk azok. Így viszont találkoztunk, ha bármelyikünk is, csak egy kicsit is román lett volna, ez már nem történhetett volna meg. Akkor üresen állna itt ez a lap.

Magda óvó nénivel közös lapom éntőlem akár üresen is állhatott volna, annyira nem akartam oviba menni. Nem akartam koedukált lenni, úgy még csak akartam volna, hogy a fiúkkal járok együtt, ezzel nem volt baj, csak hogy nálunk nem ezt jelenti a koedukált. Nálunk azt jelenti, hogy a románok és a magyarok szépen együtt, de valahogy a román gyerekek mindig nagyobbak voltak, és elfoglalták az udvaron a pincelejárót. Lehet ugyan, hogy azok a magyar nagycsoportosak voltak, de ezt – azt, hogy nem a román gyerekek voltak, akik nem engedtek le sohasem az ovi pincéjébe – már soha senki sem hitetheti el velem. Bántottak a románok? Kérdeztek délutánonként, óvodásélményeimről faggatva, otthon. Ilyen koedukáltan láttam meg én a világot, a románok voltak a nagyok, a magyarok a kicsik, és mindig a magyarok jártak a hátsó szobába. Ilyen a hatalom rendje, és én ezt azóta is tudom. Különbösen igen pofás kis épület volt az ovi, tisztviselőtelepi ikerház. Tudja-e valaki – emlékszik-e rá valaki, hogy a szomszédban kilenc román rendőr lakott. Népmesei számnak is betudható, kilenc, éppen. Dolgok nem maradnak rejtetten, ha elkezdesz írni egy történetet, minden történet részévé válik annak. Egymást építik tehát a történetek, attól beszélhetünk epikáról. Attól kezdve. Az elbeszélés milyen gyáva kis dolog volna történet nélkül, mely tárgyává léssen annak.

Kilenc rendőr lakott hát a lelakott ikerház másik felében. A ház szimmetrikus egyik részét éppen mi, volt, akkori és leendő ovisok laktuk le, a másikat meg épp a rendőrök. Csitt, most nem szabad beszélni, mondta Magda óvó néni, épp jön a román rendőr⁵ haza. És tényleg, senki sem mert akkor már többé kiabálni, ha jött haza az a román marcona. Így megtanultuk már az oviban, hogy a magyar gyerek hátul lakik, sohasem tudhatja meg, hogy ki lakik a pincében, a szomszédjában ellenben jól tudható, hogy rendőrök vannak, rögtön kilenc, mint a mesében, és olyankor hallgatni kell, és félni is. Igazság szerint majdnem jobban féltünk a román rendőrtől, mint attól, hogy Magda óvó néni mégsem megy férjhez. Én például személy szerint is sokat elmélkedtem azon, hogy milyen lehet, amikor hazamegy a kilenc román rendőr: van-e nekik anyukájuk, ha van, hallgatnak-e rá, megmossák-e este a lábukat, és hogy a rendőrcipőjükben rendőrzokni, alatta pedig len rendőrláb rejtőzik-e. És olyan-e a román láb, mint a magyar, van-e neki öt ujj, és ha van, hogy lehet mégis román, ezen gondolkodtam. És milyen lehet mezítláb a rendőr, szót fogad-e anyukájának, és anyuka lehet-e az anyuka, ha egyszer román. Vajon. Pedig én mondtam Magda óvó néninek, hogy menjen Bukarestbe férjet találni, mert azt hallottam egyszer valakiről, hogy elment Bukarestbe, és férjhez ment, de az a mondat majdnem olyan volt, mintha azt ja-

⁵ Vö.: Rusu az, aki megunja az ipics-apacsot, és azt mondja váratlanul: ne kábíts, kislány, dehogynem tudod! Mindketten tudjuk, ott voltál, láttad, hallottad, ne akarj engem megvezetni! Tudjuk, mi a helyzet: a rendőr okos, a nő kíváncsi. In: *A rendőr okos, a nő kíváncsi*, 121. o.

vasoltam volna neki: menjen férjhez a kilenc román rendőrhöz. Majdnem olyan abszurd, mégis jó volt, hogy ezt mondtam, mert nagyot nevettek rajtam, úgy éreztem: népszerű vagyok. Kicsi koromban azért lehettem népszerű, mert volt érzékem az abszurdhoz, ezt ma már éppen így mondanám. Minden abszurd volt ott, ami román. Eszerint a románokhoz is lehetett valami érzékem.

(A közölt részeket a noran kiadó gondozásában megjelenő könyvből valók.)

Vörös István

KÉT KUPICA PÁLINKA

Amikor a vér már nem ömlött, megszólalt a harangszó. Pintér bácsi azonnal kihúzta magát, és keresztet vetett. A sáros hóban gumicsizmák nyoma, piros és szarszínű sár, egy barna vándlingban véres zsemle gőzölög, a mosókonyhából kizúduló fényre a mocsos téli hajnal kékes vére ömlik, mint zsemleire ömlött az előbb a bordó, halál és ébredés párái szállnak a levegőben, nagyapám pálinkát hoz, a hat erős, fekete férfi koccint, megöltek egy hetediket, a halott a hóban fekszik, de lába még meg-megrándul.

Jöhetnek a gyerekek, mondja valaki, és mi kitődulunk a konyhából, a húgom meg én, ketten vagyunk a gyerekek, de csak együtt, különben egyikünk se gyerek, én a Petti vagyok, ő a Juditka. Most meg kell húzzuk a disznó farkát, és akkor az majd tojik nekünk ajándékot, én már tudom, hogy a dunakavics és a franciadrazsé nem a haldokló disznó végbelében terem meg, de Juditka talán még nem tudja. Elkapom az állat pöndörödő és meglehetősen visszataszító, vékony farkincáját, és rántok rajta egyet.

De ajándék helyett egy utolsó szellentés csap ki a fenekéből, látom, ahogy kinyílik, mintha beszélne hozzám, becsapnak téged, mondja, hazudsz, felelem neki, nem csapnak be, mert mindent tudok, és ők tudják, hogy tudom, nálunk nem szokás egyenesen beszélni, egy döglött disznó segge se vezesse ezt be, mert semmi köze hozzá.

A harangszó ott hömpölyög fölöttünk, a felnőttek röhögnek, és elfelejtik odadobni a csokinkat, Juditka, aki az egyetlen nőnemű az egész udvaron, elsírja magát, és be-szalad a konyhába.

Harangszó. Jocó, a nagybátyám megcsúszik a latyakban, kupicájából a pálinka ki-ömlik. Egyenesen a döglött disznó képébe fröccsen a rohadt szilva párlata, mindent a bomlás szaga lep el. Akkor az állat, akinek már minden mindegy kéne legyen, meg-ráng, és éles hangon rőfögni kezd.

Visítva rőfög, úgy megsiklik a hangja, mint a lavóré, ha vizet lötykölsz benne. A túl-világról sír, vajon mit lát, milyen utálatos disznópokol ajtajából rőfög ide segítségért? És vajon mik lehettek a bűnei, túl mohón falta a moslékot, egyszer bezabált egy óljába tévedt kiscsirkét? Paráználkodni nem paráználkodhatott, mert hamar ki lett herélve, hogy jobban nőjön, és ő meg is hálálta a gondoskodást, több mint kétmázsányi szerves anyagot fog ránk hagyni, és mi minden részét feldolgozzuk.